

TRADUCIÓN DO XAPONÉS AO GALEGO: *KITCHEN* DE BANANA YOSHIMOTO

Mona Imai

Vigo

imaimona@rinoceronte.es

[Recibido 14/10/09; aceptado 11/12/09]

1. Introducción

Gustárame, antes de nada, expresar o meu profundo respecto aos lectores desta revista, de quen teño moitísimo que aprender, e por suposto, ao seu Consello de redacción, pola invitación a facer aquí unha pequena achega como tradutora do xaponés ao galego.

Neste breve espazo expoñerei abertamente uns pequenos apuntamentos sobre a tradución de *Kitchen*, de Banana Yoshimoto. Tendo en conta que a tradución directa do xaponés ao galego non tiña precedentes ata agora, é moita a inxenuidade que unha sente en varios aspectos. Primeiramente pola cuestión lingüística, xa que se trata de dúas linguas moi afastadas. Por outra banda, pola distancia real xeográfica que existe entre os dous pobos, no que vai implícito un choque cultural importante, factor que finalmente vai determinar as dificultades á hora de traducir unha obra literaria. O choque que acabo de mencionar empeza nada máis coller un libro xaponés na man. Empeza ao revés, xa que a escritura xaponesa orixinal se traza verticalmente e de dereita a esquerda, polo que a portada do libro está ao final do que sería nun libro occidental. O idioma xaponés concibe a escritura a través dos ideogramas, o que aos ollos dun occidental pode parecer algo chocante. A min gústame comparalo coa diferenza que existe entre ver a hora nun reloxo dixital e nun analóxico. En xaponés sería como ler en analóxico, porque o concepto se transmite a través dos ideogramas do mesmo xeito que fai un reloxo analóxico coas agullas. Aínda que estes ideogramas, chamados kanji, son herdados da cultura chinesa a partir do século III, debido á falta dunha escritura propia do xaponés, na fala esta lingua non ten nada que ver co chinés: o único que se fixo foi adoptar o sistema da escritura chinesa. Por suposto, cando un pobo ten influencias comunicativas doutro pobo é porque houbo primeiro intercambios e relacións culturais, ideolóxicas, científicas, etc. Os caracteres kanji representan ideas e conceptos, e aínda que en chinés

non se chame igual que en xaponés un obxecto ou unha idea, esa diferenza de pronunciación non alteraba a súa representación gráfica nin o seu significado inherente. Sumado a isto, no sistema escrito xaponés existen dous tipos de silabarios: hiragana e katakana, que son denotacións fonéticas derivadas dos kanji. Ambos os dous son foneticamente idénticos mais actualmente o uso do katakana está limitado basicamente a nomes estranxeiros sen adaptación ao xaponés e a onomatopeas, que ás veces mesmo matizan a acción dun verbo. Daquela, o xaponés escrito é unha combinación de tres escrituras diferentes: o *kanji*, que determina a raíz; o hiragana, para a flexión das palabras; e o katakana, para os préstamos estranxeiros.

Aínda que estas reflexións supoñan só unha noción ínfima do xaponés, considéroas necesarias para poder comprender mellor a cultura das miñas orixes e interpretar todos os aspectos da cultura xaponesa, tanto no seu aspecto moderno como no tradicional. Mais isto vai requirir moito tempo e experiencia neste campo. Tamén son consciente das limitacións léxicas e estilísticas, tanto persoais como circunstanciais propias da tradución, sobre todo se se trata de traducir unha obra literaria, que nun principio foi escrita para lectores dunha lingua e cultura diferente á receptora.

Toda lingua está exposta á evolución, e a dificultade aumenta de xeito inverso á cronoloxía. Para a tradución do xaponés é un aspecto moi importante que cómpre ter en conta, posto que a súa evolución é bastante rápida. Neste caso, *Kitchen* é unha obra contemporánea, bastante recente, en que a historia, aínda sendo insólita, se desenvolve nunha sociedade moderna e, como tal, o seu léxico e a súa interpretación en xeral foron bastante doados. Porén, gustaríame compartir algunha das dificultades que atopei á hora de traducir unha obra xaponesa ao galego.

2. Dificultades específicas da tradución do xaponés ao galego

Aínda que *Kitchen* foi o segundo libro que traducín, ao carecer de precedentes ou de referencias concretas en que poder apoiarme, a miña sensación foi de completo desamparo. Iso leva a aferrarse á única ferramenta dispoñible: interpretar o texto cunha parte de min (a xaponesa) e reescribilo coa outra (a galega), baseándome en vivencias e na aprendizaxe dunha lingua inmersa no seu contexto. E o máis importante, tratar de facelo con honradez e sentido común para levar un control de min mesma.

2.1. Costumes, aspectos culturais e sociolóxicos

Cando a tradución supón un prisma para acceder a outra cultura faise necesario comprender e integrar nela moitos aspectos: unha non só traduce, senón que se abstrae desa historia en concreto e interpreta toda unha cultura, e a este respecto son moitas as cousas intanxibles que precisan dunha explicación breve ou atopar unha equivalencia na cultura á que se traduce. Unha das consideracións que se debe ter en conta é a verticalidade da sociedade xaponesa, que favorece unha estrutura xerarquizada e crea matices na fala e

nas relacións entre suxeitos, dende un campo reducido, como o da familia, ao máis extenso dunha ríxida sociedade de roles. Un exemplo dentro da familia: cos irmáns úsanse distintos termos segundo sexan irmán ou irmá maior, ou menor, e se é o primoxénito lexítimo isto ten unha especial connotación, xa que antigamente era quen herdaba o patrimonio familiar e quen tomaría as rendas da familia en todos os aspectos, cousa que en certa medida se mantén. Mesmo se compadecía a esposa dun primoxénito, pola presión que iso lle supoñía.

Son numerosas as formas honoríficas un tanto curiosas que ás veces me mergullan nun verdadeiro dilema, pois aínda que introducen moitos matices na lectura do libro orixinal, coñecendo todo o que implican, por moito que intente traducilo sempre se perde algo, xa que na interacción libro-lector seguramente existan carencias por parte dos lectores da obra traducida no tocante ao coñecemento desa sociedade en concreto. Mais estes problemas son os que temos que afrontar os tradutores, para encher os baleiros que deixan as fronteiras culturais.

En xaponés existe unha diferenciación da linguaxe segundo o sexo, a idade, a situación, o afecto e, como en todos os países, as variantes dialectais. Hai sufixos que nos permiten saber se se está a falar coloquialmente, se fala unha muller ou un home, se vai dirixido a un bebé, se se fala con agresividade, con *untuosidade*, con respecto ou mesmo con tristeza.

Volvendo ao tema da estrutura social, no Xapón sempre se tenta buscar o máximo consenso e unha harmonía xerarquizada, unha unión, da que naceron curiosos conceptos fundamentais nas relacións humanas como o *wa*, considerado como a «harmonía» que para un xaponés engloba moitos máis aspectos e que carece dunha tradución exacta. Basicamente, nun contexto cultural fundaméntase en non romper a harmonía para manterse unidos nun ambiente de paz. E a conduta que fai posible este *wa* é evitar as humillacións ou deixar a ninguén en evidencia, ser modesto, e que nesta unión as persoas se axuden mutuamente, compartindo tanto os momentos bos como os malos. Ás veces, faise necesario reprimir a opinión persoal co fin de manter a orde das cousas, porque ceder un pouco cada un axudará a mellorar cara a unha situación transcendental. É certo que na actualidade existe no carácter xaponés un problema de impersonalidade, que fai que se comece a valorar tamén a personalidade propia, o pensamento independente e saber dicir que non cando é preciso. Pero a preponderancia do *wa* vese mesmo no feito de que en todos os colexios xaponeses se usa uniforme; tal como indica a palabra claramente, búscase ser uniformes.

Temos outro exemplo no *goen*, considerado unhas veces «o destino» ou outras veces sinxelamente como «relación». Este concepto úsase moi a miúdo na vida cotiá como algo normal, sen connotacións prodixiosas, xa que ese destino se considera unha conexión ou afinidade derivadas das relacións persoais. Crese que tales encontros veñen do concepto das reencarnacións do xintoísmo e do budismo como parte dun ciclo cósmico. Aínda que soe moi

transcendental, é algo tan arraigado na cultura xaponesa que o seu uso non causa a menor impresión fóra do contexto. E coidar eses encontros é algo intrínseco ao xa mencionado *wa*.

Como en calquera outro lugar, non todas as relacións son boas. Para poñer un punto e á parte a unha relación que non nos convén existe outro termo chamado *kejime*. Nos dicionarios aparece traducido como «distinción» ou «discernimento», mais traducilo así non explica a totalidade do seu significado e moitas veces nin sequera chega a se integrar na frase. Sería algo que hai que discernir de antemán cando as relacións persoais se fan máis íntimas e un chega a confundir o límite, esquecendo o punto de partida e o obxectivo principal. Dependendo do contexto pódese traducir como «non mesturar o traballo e o amor», «manterse á marxe», «ter unha relación distante», como lle pasa a Yuichi con Mikage ao principio da novela *Kitchen*. Pero noutras ocasións viría a significar «non ser xa un neno, ter que comportarse como un home», «pasar páxina», como parte dunha decisión na vida dunha persoa. Mais un precisa tamén dunha relación máis familiar, onde pode relaxarse e amosar os seus sentimentos fluidamente. Tales sentimentos pódense expresar mediante outra palabra, *amae*, cuxa raíz significa literalmente «doce», propia das relacións íntimas ou dun contexto familiar ou de confianza. Este ambiente está fundado nun concepto de dependencia e confianza cos demais, libre de enganar. Nunha relación que nun principio foi profesional ou comercial, o que se desexa realmente é chegar a ter esa confianza. E isto supón un proceso moi longo que ás veces non chega a consolidarse por moitas razóns, non moi distinto do que mostran os galegos á hora de iniciar unha relación con xente descoñecida: ao principio cústalles coller confianza, mais unha vez que a tes, trátante coma se foses da familia.

Estas cuestións sobre as que acabo de reflexionar non é que aparezan concretamente nesta obra de Banana Yoshimoto, pero serven como exemplo de aspectos xerais que van implícitos no labor de tradución da literatura xaponesa.

Por outra banda, existen palabras de cortesía de uso moi frecuente, e case obrigatorio na vida no Xapón, como *yoroshiku*, que é como dicir «ten consideración de min», «queda ao teu coidado», mais dise como un saúdo que connota esa intención do afecto que mencionei arriba. Para min, sen dúbida, é unha das palabras máis difíciles de traducir. Podo sentilo no meu corpo, mais non podería traducilo cunha soa palabra e lograr que os lectores sintan o mesmo cando lean a frase en galego. Úsase en moitísimos contextos, e dependendo da situación pódese traducir como «encantado» acompañado dun saúdo, noutras como «déixoo ao teu criterio», «queda nas túas mans», ou para enviar saúdos a alguén. Así que dependendo do contexto trato de substituílo por algo que non rompa a harmonía.

Ittekimasu e *tadaima* son saúdos que se utilizan cando un sae da súa casa ou volve a ela, respectivamente. Dise sempre cando un sae ou

entra pola porta, e vai dirixido a calquera que estea na casa. E existen tamén outras palabras concretas para quen recibe na casa. Como non existe nada equivalente, cómpre substituílo por un simple «ola» ou «marcho», etc.

Itadakimasu e *gochisousamadeshita* son palabras de cortesía na mesa, que virían a significar «vou comer con permiso» e «grazas pola comida». A primeira adoito traducila por «que aproveite», pero a maioría das veces a segunda omítoa ou busco outra equivalencia segundo o contexto.

Yasasii é un adxectivo que significa «dócil, amable, cariñoso, afectuoso», que moitas veces non ten por que ser algo que se exteriorice, senón que pode ser algo que se percibe aínda que non coñezas a alguén. Mais dependendo do contexto –por exemplo nesta novela– pódese traducir como «boa rapaza», porque foi como a nai de Yuichi cualificou a Mikage sen a coñecer, e pareceume máis atinado interpretalo así.

Como mencionei anteriormente, existen palabras tomadas de linguas estranxeiras e outras «inventadas» ou xeradas ao estilo xaponés. Os *konbiniensu-sutoa* son pequenos supermercados abertos as vinte e catro horas moi estendidos por todo o Xapón, tanto que en cada barrio hai algún, e están moi arraigados na vida moderna xaponesa.

Arubaito equivalería ao traballo a tempo parcial, mais ás veces que un traballo sexa temporal ou non carece de importancia, e co fin de non despistar no contexto, optei por traducir como «ir ao traballo» sen máis, e outras veces como «traballo a tempo parcial», porque requiría esa explicación. Igual que *salari-man*, que vén de «salary man», unha palabra xerada pola sociedade xaponesa para designar os traballadores de baixo rango vestidos de traxe coma se dun uniforme se tratase, que ten connotacións negativas, xa que son moitos os que traballan un número excesivo de horas por un soldo exíguo. O equivalente feminino sería *o-eru*, que vén das siglas O. L., de «office lady», e que se corresponde coas administrativas de aquí.

Wa-pro vén de «Word Processor», unha máquina de escribir semellante a un ordenador con procesador de textos, un aparello difundidísimo ata a chegada dos ordenadores.

Coido que nestes exemplos se reflicte unha calidade dos xaponeses: que lles gusta copiar, aínda que non se limitan a copiar e tratan de innovar a partir do copiado.

Moitos vocábulos, grazas aos tópicos que aparecen nos mangas, e en parte polo auxe da comida xaponesa, resultan xa familiares para os galegos. Iso fai que nalgunhas palabras se prescinda da tradución para convidar o lector a que se vaia familiarizando coa escena, e que a palabra ocupe o seu propio oco na memoria dos lectores. Isto fará que o acto de ler sexa máis participativo e identificativo, aínda que cómpre non excederse e pecar de snobismo. Porén, outras precisan dunha breve explicación, dunha nota a pé de páxina ou dun termo diferente, que sen mudar a súa semántica poida trasladar ao conxunto da escena para causar unha impresión o máis parecida posible

ao que quixo dicir a autora (este cambio considéroo intranscendente). Neste libro en concreto aparecen numerosos nomes de pratos. Moitos deles decidín deixalos sen explicar nin traducir, simplemente porque a súa explicación entorpecería a lectura e non engadiría información relevante. É o caso do *sake*, que pode referirse á bebida alcólica propia do Xapón obtida a partir do arroz, ou ao alcol en xeral.

O *tatami* é xa coñecido no mundo polo seu nome, e non precisa unha nota a pé de páxina, mais no Xapón tamén se usa como unha unidade de medida de área. A superficie dun cuarto mídese en número de tatamis que ocuparían o chan. Por exemplo, un cuarto de 6 tatamis equivale a uns 9,9 m². Nestes casos, adoito convertelos ao sistema occidental.

Outra curiosidade constitúea o feito de que no Xapón os pisos dos edificios se empezan a contar dende o baixo, de xeito que o que aquí é o baixo, alá é o primeiro piso, o primeiro piso é o segundo, etc. Cando se trata de edificios de moitos pisos non ten tanta importancia dicir o décimo piso ou o undécimo –de feito, en *Kitchen* aparece un décimo piso e deiseino igual–, mais cando se trata dun edificio de dous andares, a precisión faise importante, posto que non sería o mesmo vivir nun baixo que nun primeiro.

Xa por último, o xaponés é unha lingua moi pobre en palabras malsoantes. Apenas existen e non van máis alá de «parvo», «idiota» e «merda». No caso que nos ocupa non afecta moito á tradución, porque se fai do xaponés ao galego, mais se fose ao revés, sen dúbida resultaría moi difícil transmitir toda esa precisa gama de matices.

2.2. Dificultades gramaticais

O que máis destaca ao ler unha frase en xaponés é que a sintaxe é ao revés que en galego, pois adoita ser do tipo «suxeito-objecto-verbo». Non se pode, pois, ir traducindo en paralelo, senón que se precisa ler a frase, que en moitos casos, dependendo do estilo do autor, implica ler case un parágrafo enteiro, para logo reformulalo en galego. Os verbos non se conxugan –con excepcións–, senón que teñen unha única forma para todas as persoas. Iso provoca unha sensación de intanxibilidade, por dicilo dalgún xeito, aínda que a reiteración do suxeito e outros elementos da frase fan posible a identificación da persoa. Tampouco hai artigo, aínda que se pode percibir a súa función nalgúns pronomes, nomes e adxectivos. En cambio existen numerosos prefixos e sufixos que indican tempos, santuarios, ríos, aldeas, cidades, etc.

A negación funciona ao revés que en galego. Se a interrogación está en forma negativa, como por exemplo: «Non queres comer?», e a nosa resposta é que non queremos comer, daquela deberíamos responder cun simple «si», entendéndose como, «correcto, non quero comer».

A cuestión das onomatopeas é tamén un aspecto moi importantes. Moitas veces estas preséntanse acompañando un verbo, co fin de enfatizar e matizar ese acto. Neses casos, ao traducilas atopo varias opcións en galego.

Por exemplo: *jiro-jiro miru* traduciríase como «mirar jiro-jiro». Aquí, a onomatopea *jiro-jiro* indica mirar de arriba a abaixo continuamente a alguén, de xeito groseiro, incapaz de controlar o impulso da curiosidade, e loxicamente ten connotacións negativas. Podería traducirse por «fitar», «non poder deixar de mirar», «mirar de arriba a abaixo», «escanear», «observar con atención» ou algo así. Na novela utilicei os dous primeiros exemplos.

Debido ao alto número de *kanjis* (oficialmente considéranse de uso cotián 1.945 *kanjis*) e pola complexidade da súa lectura (ten dúas: a orixinal chinesa e a xaponesa) existen moitas palabras homófonas. O problema preséntase cando hai xogos de palabras, xa que lograr unha boa tradución é case imposible e pérdese a graza. Solucionalo cunha nota a pé de paxina é a opción máis socorrida, mais este recurso entorpece o ritmo e a fluidez da lectura.

Os verbos en galego conxúganse con moita precisión, cousa que no xaponés non sucede. Por exemplo, pode ocorrer que un acontecemento pasado se teña que expresar en presente. Como resultado, ao ter que traducir esta imprecisa situación temporal da acción cun verbo galego, debemos optar por un tempo verbal e renunciar por tanto á dúbida ou á ambigüidade. Iso é para min determinar algo que non está determinado, cousa que moitas veces me esixe tempo para tomar unha decisión. Non é así en todos os casos, xa que cando é relevante indicar o tempo con precisión recórrase a outros elementos distintos do verbo. Coido que este é un dos mellores exemplos das diferentes maneiras de concibir o mundo e de procesar a información.

3. Consideracións finais

A tarefa de traducir eu considéroa un traballo artesanal intelectual, posto que supón unha importante atención e dedicación, e o resultado depende da sensibilidade do tradutor. Dáme vergoña dicilo, mais ao revisar a tradución deste libro doume conta, canto máis a leo, de que precisa máis revisión e corrección, de que nunca é perfecta e de que se pode mellorar. Canta máis experiencia se vai tendo, máis aberta está a mente para poder solucionar problemas, aínda que o máis importante, a pesar das dificultades que poida percibir o tradutor, é que unha obra se traduza para que logo a lean e a gocen os lectores; esa é a vontade final dos autores.

Ao traducir obras de culturas tan recuadas como a xaponesa é moi importante a comprensión de diversos matices relativos á súa diferente forma de vida. E aclarar estes conceptos clave da cultura, arraigados na psicoloxía profunda que deu orixe a unha lingua, require tempo e experiencia. Disque que o hemisferio esquerdo se corresponde con Occidente e o dereito con Oriente. Coido que se reflicte na escritura mediante ideogramas da que falamos. Porén, dáme a sensación de que os problemas comúns da humanidade se recollen na literatura, sexa cal sexa o país en que vivamos: unha clara evidencia de que os sentimentos están por riba das fronteiras; e eu, como tradutora, só teño que descodificalos achegando o meu modesto coñecemento.

